

УДК 340.155 (343.8)

*Берлінська К. О.,
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»
Інституту кримінально-виконавчої
служби*

РЕФОРМУВАННЯ ТЮРЕМНОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто в'язничну систему Франції в роки революції та період відновлення монархії. Визначено характер тюремних перетворень і роль благодійних філантропічних товариств у їх реалізації.

Ключові слова: Франція; в'язнична система; тюремна реформа; Королівське товариство з поліпшення в'язниць.

В статье рассмотрена тюремная система Франции в годы революции и период восстановления монархии. Определен характер тюремных преобразований и роль благотворительных филантропических обществ в их реализации.

Ключевые слова: Франция; тюремная система; тюремная реформа; Королевское общество по улучшению тюрем.

Постановка проблеми. Історія розвитку пенітенціарних систем окремих країн ілюструє еволюційний шлях їх формування. У Франції цей процес розпочався після революції 1789 р. Дослідження й аналіз тюремних перетворень в умовах буржуазної революції та утвердження держави нового типу дає уявлення про загальні та специфічні риси становлення в'язничної системи в транзитивний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжна історіографія проблеми в'язничної системи Франції, особливо її раннього етапу, досить значна. Нами використано праці сучасників тюремної реформи – французьких пенітенціаристів Л.-М. Море-Крістофа та Ч. Лукаса, загальновідому «Карати та наглядати» М. Фуко та огляди французьких тю-

рем російських авторів XIX ст.: М. Зарудного, Н. Ламанського, П. Ткачова. Серед сучасної історіографії окресленої проблеми слід виділити публікації В. Тепляшина, О. Сокальської та Д. Луги.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати процес формування в'язничної системи Франції в роки революції та період відновлення монархії, визначити характер і наслідки тюремних реформ і роль благодійних філантропічних товариств у реалізації тюремних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Питання тюремної реформи постало у Франції наприкінці XVIII ст., відразу після буржуазної революції. 1791 року ухвалено новий Кримінальний кодекс, у якому серед санкцій переважало позбавлення волі. До

його видів належали каторжні роботи, позбавлення волі з примусовими роботами, одиночне ув'язнення, тюремне ув'язнення та заслання [1].

Для реалізації цієї санкції передбачалося створення таких місць ув'язнення, як арештні та судові будинки для утримання, відповідно, обвинувачених та підсудних; кримінальні тюрми – *la maison de force*, у яких відбували покарання у виді позбавлення волі з обов'язковими примусовими роботами; *la maison de gêne* – для суворого одиночного ув'язнення (переважно для політичних злочинців); будинки ув'язнення; виправні тюрми для правопорушників, які вчинили проступки, та неповнолітніх [2, с. 290; 3, с. 19].

У вересні 1792 р. контроль за діяльністю та фінансуванням тюрем було покладено на Комісію із загального нагляду над тюрмами у складі Міністерства внутрішніх справ. 15 листопада Комітет загальної безпеки представив Конвенту доповідь про загальний стан тюрем Парижа. Члени Комітету відвідали тюрми «*La Force*», «*Saint-Lazare*», «*Sainte-Pelagie*», «*Bicetre*», «*L'Abbaye*», «*La Conciergerie*», «*La Salpetriere*». Усі вони виявилися переповненими, хоча ув'язнених у них було не так і багато – близько 900 осіб. З посиленням терору та ухваленням у вересні 1793 р. закону про «підозрілих» кількість ув'язнених збільшилася до 7500 осіб [4, с. 10–11, 111–112].

Прихід до влади якобінців та встановлення режиму, що супроводжувався масовими ув'язненнями, унеможливили реалізацію тюремних перетворень. Старі в'язниці не були спроможні вмістити всіх «ворогів революції». На місця ув'язнення довелося перетворювати монастирі,

коледжі, готелі та казарми. Особливо зріс попит на в'язниці та арештні будинки з утворенням революційних комітетів на місцях.

Проблема режиму утримання й переповнення тюрем владою переважно ігнорувалася. Лише в жовтні 1793 р. ухвалено спеціальні декрети, які забороняли тюремній сторожі отримувати від засуджених будь-які подарунки та мати з ними спільний стіл. Також не повинно бути різниці між умовами утримання заможних і бідних затриманих (при цьому всі видатки лягали на плечі перших), заборонялося разом утримувати родичів [4, с. 113].

У квітні 1794 р. тюремним питанням почали займатися спеціально: створено комісію з нагляду за паризькими в'язницями, яка складала списки усіх затриманих і подавала їх Комітету загального порятунку. Стан тюрем був жахливий, камери – брудні, вогкі, часто в напівпідвальних приміщеннях, переповнені, хворі затримані утримувалися разом з іншими, через що відсоток смертності був високим. Очевидці називали такі в'язниці могилами. Однак були й заклади з досить ліберальним режимом, зокрема «*Port Libre*», але це рідше виняток.

Як бачимо, сили, що прийшли до влади на хвилі революції, символом якої стало руйнування Бастилії, не спромоглися створити в'язниці нового типу, що й було неможливим в умовах якобінського режиму.

Після Термідоріанського перевороту у вересні–жовтні 1794 р. проведено інспекцію місць ув'язнення й арештних будинків, звіт про результати якої заслухано в Конвенті. У 1795 р. Директорія підпорядкувала тюремну адміністрацію МВС та упо-

вноважила місцевих комісарів здійснювати моніторинг місць ув'язнення.

Циркуляр від 5 лютого 1796 р. вказував на необхідність відкриття арештних будинків та виправних тюрем при кожній судовій установі, перебудови старих тюрем, облаштування лазаретів та майстерень, створення гідних умов у в'язницях, обов'язкового роздільного утримання арештантів різних категорій (за віком, статтю) тощо [5].

Якщо Директорія більше опікувалася муніципальними тюрмами та арештними будинками, то в період правління Наполеона Бонапарта робота з реформування тюремної системи зосередилася на організації нових центральних тюрем, що фінансувалися з державного бюджету. Їх мережа мала бути створена у всіх регіонах [6].

Подальші зміни у в'язничній системі пов'язані з ухваленням 1808 р. Кримінально-процесуального та 1810 р. – Кримінального кодексів Франції. У першому містилися приписи про обов'язкове розмежування тюрем, арештних та судових будинків, що мали бути підконтрольні префектам та мерам; визначалися гарантії особистої недоторканності; передбачався обов'язковий контроль і нагляд за установами виконання покарань з боку суддів, префектів, мерів та комісарів поліції (розділ VII, глава II, ст. 603–614) [7].

Кримінальний кодекс 1810 р. доповнив систему тюрем, визначену 1791 р., будинками муніципальної поліції, але не передбачав одиночні тюрми. Основними видами покарань, пов'язаними з позбавленням волі, були серед кримінальних покарань – каторжні роботи (довічні та строкові), заслання, позбавлення волі з

обов'язковою примусовою працею від 5 до 10 років; серед виправних – позбавлення волі у виправному домі (до 20 років) [3, с. 19].

Після відновлення монархії 1817 р. МВС намагалося нормативно ввести класифікацію тюрем, яка б відповідала системі покарань, та впорядкувати систему виконання покарань. Місця ув'язнення були розділені на центральні (каторжні й виправні), департаментські та муніципальні [2].

Король Людовик XVIII звернув увагу на жалюгідний стан тюрем і видав припис про влаштування зразкової в'язниці в Парижі та нових установ в інших містах Франції. У них започатковано працю арештантів, змінено вимоги до персоналу тощо. Однак покращення режиму утримання засуджених викликало нарікання громадян на те, що умови перебування злочинців у в'язниці кращі, ніж у найманих робітників, хоча більшість в'язниць країни перебувала в жалюгідному стані. Про це писав і Л. Віллерме [8], і міністр внутрішніх справ Е. Деказ у своїй доповіді королю про стан в'язниць 1819 р. [9].

Людовик Віллерме детально описав одяг ув'язнених, стан тюрем, упровадження тюремних робіт серед засуджених, їх харчування, захворювання, смертність та заходи виправлення. Його книга мала на читача великий вплив, адже автор писав про те, що бачив власними очима. За словами Л. Віллерме засуджені, одягнені в лахміття, а інколи майже зовсім голі, спали на гнилій соломі, а щоб зігрітися – притулялися один до одного. Вікна в камерах були настільки малі, що через них навіть не проникало сонячне світло. Харчування взагалі було жахливим. Книга Віллерме

стала закликом до французького суспільства звернути увагу на нагальні проблеми відбування покарання [10, с. 33–35].

У доповіді королю міністра внутрішніх справ Е. Деказа теж зазначалося, що майже скрізь будівлі тюрем малі й тісні, нестача коштів на утримання в'язнів спричиняє безлад і хвороби [9, с. 326].

Доповідь Е. Деказа є досить цікавою пам'яткою пенітенціарної думки Франції початку XIX ст. Покарання у виді позбавлення волі автором розглядалося як засіб виправлення винного. Закони, накладаючи на громадянина покарання, особливо позбавлення волі, писав Е. Деказ, не мають на меті мститися йому: з одного боку, вони повинні слугувати цілям загальної превенції, з іншого – унеможливлювати вчинення інших злочинів самим засудженим. Установлюючи певний строк позбавлення волі, закон передбачає, що його буде достатньо для того, щоб особа виправилася. Але щоб «закон не був обманутим у своїх сподіваннях», покарання має справді змінити злочинця, справити на нього такий вплив, щоб він міг повернутися в суспільство законослухняним громадянином. Саме ця мета повинна визначати умови й режим утримання у в'язницях. Задля цього в усіх центральних тюрмах засуджені залучалися до праці, покращилося їх забезпечення їжею, одягом та постільною білизною, проводилися виховні бесіди тощо.

У доповіді визначалися загальнодержавні засади виконання покарань: злочинець не повинен піддаватися жодному покаранню, суворішому ніж те, що встановлене законом; обов'язок і користь суспільства ви-

магають використовувати всі можливі засоби для морального виправлення людини, яка через деякий час повинна в це суспільство повернутися. Якщо правопорушник у тюрмі буде піддаватися стражданням чи карам, не встановленим вироком суду або ж загалом не передбаченим законом, то він не лише не буде вважати рішення суду щодо нього справедливим, а й утвердиться у своїй ненависті та відразі до суспільства й уряду. Закон повинен «прямувати» за злочинцем у в'язницю і «стежити», щоб утримання в ній не було кращим, ніж життя на свободі, але одночасно й не спричиняло зайві страждання [9, с. 280–282].

У доповіді також пропонувалося заснувати Королівське товариство з поліпшення в'язниць (*Société royale pour l'amélioration des prisons*). Подібні організації успішно діяли в США та Великобританії.

Указ про створення Королівського товариства з поліпшення в'язниць підписано королем 10 квітня 1819 р. Президентом товариства став принц Людовик, герцог Англемський. Щомісяця слід було скликати збори членів товариства, вони ж формували центральну раду й місцеві комітети в містах. До складу товариства входили урядовці та представники французької аристократії. Планувалося, що президент товариства щороку буде заслуховувати звіт про виконану роботу, більше того, він особисто мав відвідувати в'язниці й лікарні [11].

Перші збори товариства відбулися в Парижі в будинку архієпископа. Герцог Англемський виголосив промову, у якій закликав членів товариства спрямувати всі зусилля на «переродження душ, знищених по-

роками і згубними пристрастями» [11]. На честь створення товариства виготовлено пам'ятну бронзову медаль, на одній стороні якої зображено короля, на другій – президента товариства.

За роки діяльності (1819–1830 рр.) товариство нараховувало понад 300 членів, а покровительство короля дозволяло швидко організувати фінансування усіх починань. Із членів товариства міністр внутрішніх справ повинен був обрати до складу Загальної тюремної ради 24 особи, до обов'язків яких увійшли співпраця з міністерством внутрішніх справ, збирання та надання всіх відомостей, що стосувалися організації діяльності тюрем [9, с. 326–329]. Так, громадській організації було передано частину функцій держави у сфері виконання покарань. Подібним чином було організовано й Товариство піклування про тюрми в Російській імперії.

Для того щоб виховати в засуджених високі моральні якості, прищепити загальноприйняті ідеали, норми та принципи, товариство започаткувало моральне виховання засуджених. Аби досягти цієї мети, філантропи намагалися розповсюдити спеціальну літературу серед засуджених. При реалізації цього плану виникли труднощі. По-перше, не кожен засуджений умів читати. Рішенням цієї проблеми стало створення шкіл у кожній в'язниці. По-друге, не було відповідної літератури, яка б охоплювала засуджених усіх категорій та могла спонукати їх до виправлення. Для цього товариство оголосило конкурс на кращу книгу для засуджених, у якому перемогли два твори: Лорана де Жюссє «Antoine et Maurice» та Жан-Марі Ашар-Джеймса

«Laurent, ou les prisonniers». В останньому йшлося про життя засудженого в місцях позбавлення волі, про його надії на звільнення та ін. Перша книга описувала чинники, які вплинули на формування злочинної поведінки та призвели до покарання. Червоною ниткою в обох творах проходить релігія, яка допомогла засудженому в пошуках істини. Слова капелана розмежовували добро і зло, лицемірство та правду, сприяли формуванню зразкової поведінки. Головні герої ставали на шлях каяття через релігію і, таким чином, були прикладом для інших засуджених. До недоліків цих творів слід віднести те, що описані в них умови утримання не відповідали реаліям тогочасної тюрми [12].

З утвердженням 1830 р. «Липневої» монархії французький уряд, усвідомлюючи проблеми з рівнем злочинності в державі й відсотком рецидиву, вирішив вдатися до радикальної тюремної реформи. До США було відряджена урядова комісія для ознайомлення з пенітенціарними системами утримання та виправлення засуджених. Їх звіти мали великий вплив на перебіг подальших реформ у Франції.

Упродовж 1831–1834 рр. в'язнична система перебувала у віданні Міністерства торгівлі й громадських робіт. Передача була зумовлена активним становленням в'язничної праці та підпорядкуванням цьому відомству муніципального управління [13]. Однак 1834 р. управління в'язницями повернуто МВС і зосереджено в спеціальному департаменті [14, с. 32–36]. 1836 року ухвалено рішення запровадити одиночне ув'язнення для осіб, що перебували під вартою. Задля цього

було побудовано келійну Рокетську тюрму.

Міністерський циркуляр 1839 р. упроваджував режим мовчання для засуджених у центральних тюрмах. У 1840–1844 рр. проекти актів про одиночне ув'язнення були винесені на обговорення Палати депутатів. Палата перів, перед тим як ухвалити закон, призначила нову комісію для всебічного розгляду питання, що затягнуло реформу на декілька років. Революція 1848 р. не дала реалізувати ці починання. Після революції інтерес можновладців та громадськості до тюремного питання суттєво зменшився.

Висновки. Підґрунтям для змін у кримінально-виконавчій системі Франції наприкінці XVIII ст. стало ухвалення 1791 р. нового Кримінального кодексу, у якому позбавлення волі переважало серед санкцій. Відповідно до цього передбачалося створення арештних та судових будинків для утримання обвинувачених і підсудних, кримінальних тюрем, будинків ув'язнення та виправних тюрем. У період I республіки та якобінської диктатури суттєвих змін у в'язничній системі не відбулося. Режим терору лише посилив жакливі умови у в'язницях, що були переповнені. Влада директоріальної республіки підпорядкувала тюремну адмі-

ністрацію МВС та уповноважила місцевих комісарів здійснювати контроль за станом місць ув'язнення. 1796 року ухвалено окремий циркуляр, що регламентував засади діяльності арештних будинків та виправних тюрем. У період правління Наполеона Бонапарта увага реформаторів була зосереджена на організації нових центральних тюрем.

Подальші зміни у в'язничній системі пов'язані з ухваленням 1808 р. Кримінально-процесуального та 1810 р. – Кримінального кодексів Франції. Кримінальний кодекс 1810 р. доповнив систему тюрем, визначену 1791 р., будинками муніципальної поліції. Основними видами покарань, пов'язаними з позбавленням волі, були каторжні роботи (довічні та строкові), заслання, позбавлення волі з обов'язковою примусовою працею від 5 до 10 років, позбавлення волі у виправному домі (до 20 років).

Після відновлення монархії 1817 р. місця ув'язнення розділили на центральні (каторжні й виправні), департаментські та муніципальні. Упродовж 1819–1830 рр. діяло Королівське товариство з поліпшення в'язниць, якому було передано частину функцій держави у сфері виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Code pénal 1791 URL : http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_25_09_1791.htm. (дата звернення: 08.11.2018).
2. Ткачев П. Тюрмы во Франции, их историческое развитие и современное положение. *Журнал министерства юстиции*. 1863. Кн. XI. С. 289–316.
3. Сокальська О. В., Луга Д. С. В'язнична система Франції: етапи формування та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 39. Т. 1. С. 18–22.

4. Боровой А. А. История личной свободы во Франции. Т. 1. Старый порядок и революция, Ч. 2. Москва : Типография Императорского Московского Университета, 1910. 478 с.
5. Circulaire Du 5 Février 1796 URL : <https://criminocorpus.org/en/legislation/textesjuridiques-lois-decre/textes-relatifs-aux-p/de-lancien-regime-a-la-restau/circulaire-du-5-fevrier-1796/> (дата звернення: 08.11.2018).
6. Carlier Ch. Histoire des prisons et de l'administration pénitentiaire française de l'Ancien Régime à nos jours. *Revue d'histoire pénitentiaire*. Direction de l'administration pénitentiaire 2009. URL : <https://journals.openedition.org/criminocorpus/246#tocto2n4> (дата звернення: 08.11.2018).
7. Code d'instruction criminelle de 1808 (extrait) URL : <https://criminocorpus.org/en/legislation/textes-juridiques-lois-decre/textes-relatifs-aux-p/de-lancien-regime-a-la-restau/code-dinstruction-criminelle/> (дата звернення: 11.11.2018).
8. Виллерме Л. Р. О тюрьмах в настоящем их положении и о состоянии, в каком оные быть должны в отношении к здоровью и нравственности заключенных и в отношении к политической экономии / Пер. с французского П. Гаевского. Санкт-Петербург : Типография И. Глазунова, 1822. 176 с.
9. Донесение Е. В. Королю Французскому Министра Внутренних Дел о состоянии тюрем во Франции. *Сын отечества*. 1819. № XVIII, XIX. С. 279–285, 326–329.
10. Гернет М. Н. История царской тюрьмы : в 5 т. Т. 2. 1825–1870. Москва : Госюриздат, 1961. 582 с.
11. Королевское французское общество приведения тюрем в лучшее состояние. *Вестник Европы*. 1819. № 12. С. 297–301.
12. Umezawa A. Réformer par le livre : Une initiative méconnue de la Société royale pour l'amélioration des prisons (1819–1821) URL : <https://criminocorpus.revues.org/2741> 2014 (дата звернення: 18.11.2018).
13. Сокальська О. В. До історії формування пенітенціарної адміністрації у Франції. *Технології професійної діяльності: теорія і практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 02 серп. 2016 р.) / редкол. : Тогочинський О. М., Олійник О. І., Чебоненко С. О., Пузирьов М. С. ; Міністерство юстиції України, Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. С. 205–208.
14. Галкин-Враской М. Н. Материалы к изучению тюремного вопроса. Санкт-Петербург : тип. Второго отд. собств. е. и. вел. канцелярии, 1868. 174 с.

K. Berlinska,
*Master student of the Institute of
Criminal-Executive Service*

REFORMS OF THE FRENCH PRISON SYSTEM AT THE END OF THE 18th – FIRST HALF OF THE 19th CENTURIES

The article examines the prison system of France during the years of the bourgeois revolution and the period of the monarchy restoration. The characteristics of the prison reform and the role of the charitable philanthropic societies in its implementation are determined.

The prison reform in France was started at the end of the 18th century, just after the bourgeois revolution. In 1791 the new Criminal Code was adopted. At that time imprisonment prevailed among other sanctions. The following places of deprivation of liberty were envisaged: the arrest houses for the detainees and the court houses for the persons under trial; criminal prisons (la maison de force) for the deprivation of liberty of the sentenced offenders; la maison de gêne were created for the strict solitary confinement (mainly for the political criminals); isolation houses and correctional prisons for perpetrators, in particular juveniles.

After the 9 Thermidor Revolution, which took place in September – October of 1794, the inspection of all the places of deprivation of liberty was carried out. In 1795 the Directory of France subordinated the Prison Administration to the Ministry of Internal Affairs and authorized the local commissars to monitor the places of detention. Further changes in the prison system are related to the adoption of the Criminal Procedure Code in 1808 and the Criminal Codes in 1810.

After the monarchy restoration in 1817 the Ministry of Internal Affairs tried to make the standardization of the prison classification, which would correspond to the existing system of punishment. The places of deprivation of liberty were divided into the following categories: central (penal and corrective); departmental municipal. In 1819 the Royal Society of the Prison System Development was established. It received several state functions in the sphere of enforcement of sentences.

After the «July» monarchy was established in 1830 the French Government decided to start the radical prison reform. During 1831–1834 the prison system was administered by the Ministry of Commerce and Public Works. The relevant transfer was caused by the active formation of the prison labor system. The municipal governments were also subordinated to that Ministry. In 1834 the Prison Administration was returned to the Ministry of Internal Affairs.

Keywords: *France; prison system; prison reform; Criminal Code; correctional punishment; Royal Society of the Prison System Development.*

Надійшла до редакції 06.12.2018